

RADICS VIKTÓRIA

Belgrád felett az ég

„Belgrád felett az ég tágas és boltozatos, változékony, de mindig szép; a téli derűs napokon is, amikor fagyosan pompázik, a nyári viharok idején is, amikor egyetlen komor felleggé változik át, melyet bolond szél űz, s a pannon rónák porával vegyes esőt hordoz; tavasszal is, amikor mintha az ég is virágba borulna a földdel egyetemben, és ősszel is, amikor elsúlyosodik az őszi csillagok rajától. Mindig szép és gazdag, mintegy kárpótlásul e különös városnak mindazért, amije nincs, s vigaszul mindazért, aminek nem kellene lennie benne” – írta volt Ivo Andrić egyik regényében. És csakugyan, az *Európai Utas* vándorai ez év novemberének utolsó napjaiban, verőfényes égbolttal és komor, ónos esővel egyaránt találkoztak Belgrádban, amely most – Andrić se hitte volna! – a „Szerbia és Crna Gora” (SCG) nevezetű, rozoga lábakon álló, alapvető problémákkal küszködő és elég meghatározatlan státusú államocska fővárosa.

Ismerjük be, hogy a szerb irodalomból – amelyet több mint tíz évig háttérbe szorított Milošević pusztító politikája – ma is főleg csak Ivo Andrić neve jut eszünkbe, és a szerb kulturális életnek is főként a nacionalista üzemekkel foglalkozó szárnya híresült el. Pedig Belgrádban a Milošević-rezsim idején élt s működött a Másik Szerbia nevű értelmiségi ellenállási mozgalom is, amely tiltakozott a fennálló rend és kurzus ellen, és volt egy maroknyi író, értelmiségi, akik megtették a sötét időkben, amit tollal és kamerával élő ember megtehet, ellenszegülve a népbutításnak és az obskurus nacionalista szemléletnek.

Immár öt éve, hogy megbukott Slobodan Milošević és bandája, Szerbiában is zajlik a rendszerváltás (csikorgognak a váltók), s mi arra voltunk kíváncsiak, mi szol-

gál ma vigaszul és támpontul azoknak a szerb íróknak, akik, miként a háború idején, manapság sem a nemzeti hagyományba való bezárkózás gondolatával élnek.

Milan Djordjević (1954) költő, író és esszéista a volt rezsim legsötétebb éveiben is a szellemi ellenállók közé tartozott. Világos vonalvezetésű, szókimondó publicisztikát írt a *Danas* című napilapba (annak idején az egyetlen olvasható napilap volt Belgrádban), amelyben pellengérré tűzte úgy az általánosan propagált világnézetet, mint az ezt képviselő politikusokat, írókat és kisembereket. 1999-et írtak, mire Filip Daviddal, a szintén keményen ellenálló szerb zsidó íróval karöltve sikerült tető alá hozniuk az *Írók Fóruma* (Forum Pisaca) nevű „független irodalmi társulást”, amely szembeszállt a politikai demagógiával, a populizmussal, a pártállammal, a médiamanipulációkkal, a társadalom militarizálásával, a nacionalista és más kirekesztéssel, a provincializmussal, szóval egy egész politikai és kulturális modellel, amely, mint írták, „barbarizmuson, xenofóbián, kulturális, történelmi és politikai sztereotípiákon, a manipulált médián, féligazságokon és hazugságokon

Milan Djordjević

alapszik”. Az *Írók Fóruma*, amelynek egy darabig önálló melléklete volt az említett napilapban, könyvkiadás-sal foglalkozott, sajtótájékoztatókat tartott, és minden hasonlóan gondolkodó külföldi író, újságíró őket keres-te fel először, ha érdemi tájékoztatást akart kapni.

– Társulásunkba az írók mellett újságírók, for-gatókönyvírók, immár Európa-szerte ismert dráma-írók (Biljana Srbljanović, Nenad Prokić) is tartoznak – mondja Milan Djordjević. – Ellenzék voltunk a kultú-rában, ellenzék a Szerb Írószövetséggel szemben, amely nem érezte rangján alulinak, hogy háborús bűnösöket (pl. Radovan Karadžićot) is támogasson. Szabad kultu-rális teret szerettünk volna teremteni, kommunikálni a volt Jugoszlávia más köztársaságaiban élő, hozzánk ha-sonló gondolkodású értelmiségiekkel, egyáltalán a vi-lággal, amelyet Milošević ellenséggé nyilvánított. Ma elsősorban könyvkiadással foglalkozunk. Mozlim, albán, horvát, szlovén, magyar írókat, költőket, dráma-írókat is megjelentetünk, mai szerzőket, akik igyekez-nek irodalmi formában is számot vetni a történetekkel.

Manapság a légkör valamivel tisztességesebb, mint öt évvel ezelőtt volt, ám, mint minden rendszerváltó országban, a szegénység az úr, a kultúra a peremre szo-rult, nincs olyan jelentősége, mint azelőtt. Könyveink igen alacsony példányszámban jelennek meg. A kultu-rális minisztérium nagyon kevés pénzt szán a kultúrá-ra, még kevesebbet, mint a régi rezsim, sőt nacionalista projektekre áldoz, mert az a szemlélet még mindig kö-zel áll az ideológiájához. Egyébként zajlik a társadalmi átrétegződés, a visszatérés a kapitalizmusba; az intéz-

mények romokban hevernek, új-já kell őket formálni... Minden-napi beszédtemáink a korrupció, a nagy lopások, a privatizáció, a sikkasztás. Szellemi téren az a baj, hogy mi úgy istenigazából nem szakítottunk a múlttal. Az *Írók Fórumának* egyik szerepe az volt, hogy az elkövetett gaztettek-re figyelmeztessen. Ahhoz, hogy tisztességes, normális társadalomban élhessünk, először is le kellene zárni a múltat, ítéletet kellene alkotni az elmúlt időszakról és az elkövetett bűnökről.

Milan Djordjević már nem ír publicisztikát, a sok közéleti fára-dozás után visszatért a „tisztá iro-dalomba”. Vezeti a kiadót, verseket ír, és hamarosan befejezi *Rom*

című, mint mondta, „anti-történelmi és anti-epikus” családregényét, amely Belgrádról szól, és kétszáz évet fog át.

Az *Írók Fóruma* mellett még egy alternatív írószervezet tevékenykedik Belgrádban: a *Szerb Irodalmi Társaság* (Srpsko Književno Društvo), amely 2001-ben alakult, miután a régi, ormótlan Írószövetség erősen kompromittálódott. A társaság egyik alapító tagja és a Szerb PEN alelnöke, **Mihajlo Pantić** (1957) író, irodalomtör-ténész és egyetemi tanár a következőképpen magyaráz-ta az „irodalmi rendszerváltást”:

– Milošević Szerbiájának krízise magával vonta szinte minden társadalmi és kulturális intézmény vál-ságát. Az intézményi rendszert is áthatotta a korrupció és a rettentő lepusztulás, amely az egész szerb társadal-mat jellemezte a huszadik század utolsó évtizedében. A miloševići rezsim idején nem olyan jellegű volt az elnyomás, mint a titoizmusban. Miloševićék negyed-ötödangú írókat futtattak, de egyébként meglehetősen közömbösen viseltettek a művészet és az irodalom kér-dései iránt. Igaz, eleinte a pártjukon állt jó néhány ki-emelkedő író, de a kilencvenes években már ők is eltá-volodtak tőlük. Amikor elkezdődtek a háborúk, minden olyan értelmiségi, aki valamit is adott magára – lett lé-gyen akár liberális, akár nemzeti szemléletű –, elhatá-rolódott Miloševićtől.

A rezsim bukása után újjá kellett formálni az intéz-ményeket. A régi, ormótlan Írószövetségünk a maga kétezer tagjával újjászervezhetetlennek és szennyesnek bizonyult. Voltunk vagy százan, nevesebb írók, akik

úgy döntöttünk, hogy új irodalmi társaságot alapítunk. A *Szerb Irodalmi Társaság* kapcsolatokat tart fenn a horvát, szlovén, bosnyák írókkal, és ragaszkodik az európai látókörhöz. Hamarosan például horvát íródelegáció érkezik hozzánk, és mi is viszonzni fogjuk a látogatást.

– *Mi maradt meg a jugoszlavizmusból, helyreálltak-e a kapcsolatok a délszláv írók között?*

– Egyéni, személyes szinten a volt jugoszláv nemzetek, nemzetiségek közti kapcsolatok továbbra is működnek. Az én régi jugoszláv barátságaim legnagyobb része például fennmaradt. A liberális szemléletű írók Horvátországban is elhatárolódtak a nacionalista rezsimtől. Kiderült, hogy a balkáni káoszban mégis zajlanak párhuzamos, szimultán progresszív folyamatok, és mindegyik volt jugoszláv köztársaságban hasonlóképpen megy végbe a rendszerváltás.

Jugoszlávia először kulturális téren roppant meg, s a jugoszláv kultúra a régi formájában sohasem lesz rekonstruálható, ám kulturális csere már létezik. Kultúrpolitikai téren azonban nem látok elég jóakaratot a kapcsolatfelvételt illetően, sem átgondolt elképzeléseket a regionális együttműködésről; a hatalmon lévő elitnek egyik államban sem elég toleránsak.

Ez az egész délszláv régió, ez a négyöt nép egy nyelvet beszél. Százötven évig szerbhorvát nyelvnek nevezték, manapság más-más névvel illetik, a nyelv azonban közös, s ez integráló tényező marad.

– *Mit tekint olyan hagyománynak, kulturális örökségnek, amelyre támaszkodhat, s amelyre építhet?*

– Én a modernizmus művészeti és irodalmi tradíciójában nevelkedtem. Az első világháború utáni periódusra gondolok, amikor erőteljesen élt az európai szellemiségű jugoszláv irodalom megalapozásának eszméje. Ekkor a horvát, szerb, szlovén irodalom olyan modern klasszikusokat adott, mint Miroslav Krleža, Ivo Andrić, Tin Ujević, Antun Branko Šimić, Rastko Petrović, Miloš Crnjanski. Akkortájt nem dívott a regionalizmus, ellenben határozottan kirajzolódott az európai irányultság. Valahol ez az én szellemi forrásvidékem, és nemcsak az enyém, hiszen ez egy elfogadott értékhierarchia az irodalomban.

Mostanság mindegyik „különvált” nemzeti irodalom bejelentette az igényét ezekre a klasszikusokra, de működnek a „kettős hovatartozás” és az „összetett identitás” elvei is: Ivo Andrić éppúgy a bosnyákok, mint

a horvátok és a szerbek írója, Vladan Desnica a horvát és a szerb irodalomnak egyaránt klasszikusa. Most, amikor lecsillapultak a szenvedélyek, úgy tudunk beszélni ezekről az írókról, mint „kontaktszemélyekről”; ők mind a maguk korának multikulturális talajából nőttek nagygyá.

Térségünkben eleven az európai és közép-európai kulturális, irodalmi hagyomány is. A magyar irodalommal való kapcsolatok is a közép-európai kulturális hagyományban gyökereznek. A magyar–szerb irodalmi kapcsolatok a romantika korától kezdve számottevők. Ma például Konrád György és Esterházy Péter szinte minden műve olvasható szerb nyelven, és a szerb PEN-nek vajdasági magyar tagjai is vannak.

– *Hogyan tudná jellemezni a mai belgrádi kulturális légkört?*

– Ma már nem nyomaszt bennünket olyan megnevezhetetlen teher, mint öt évvel ezelőtt. A kultúra is keresztülmegy a rendszerváltás viharos folyamatán.

Mihajlo Pantić

Teljesen új, piaci értékrend alakul ki, amit én nem szeretek, mert művészetidegen elvárásokat támaszt az alkotó emberek felé. Az irodalom mint tiszta művészet nehezen fog helyet találni ebben az új kulturális modellben.

Mihajlo Pantić kiváló novellista, akinek magyarországi folyóiratokban is jelentek már meg rövid történetei. Emellett az egyik legjobb, könyvfaló irodalomkritikus, aki, mint egy helyütt írja, recenziók formájában vall nap mint nap szerelmet az irodalomnak. Irodalomtörténész, egyetemi tanár: délszláv irodalmat (a horvát,

Belgrádi utcarészlet

bolgár, macedón irodalmat is beleértve), szerb irodalomtörténetet és kreatív írást tanít a belgrádi bölcsészkaron. Eddig harmincöt könyve jelent meg, több antológiát szerkesztett. Jelenleg új novelláskötetén dolgozik, a délszláv irodalom almanachját szerkeszti, és egy nagy tanulmányt ír arról, hogy miként vált a szerb irodalom európaivá, hogyan lépett be az európai kontextusba.

– Vuk Karadžić reformja a tizenkilencedik században a népköltészetre és a szájhagyományra alapozott. A másik áramlatnak az írásos irodalom volt fontos: a szerb polgári kultúra az Osztrák–Magyar Monarchiában emancipálódott szerb polgárokkal veszi kezdetét. Legnagyobb, európai szellemiségű tizenkilencedik századi íróink gyakorlatilag mind magyar vagy bécsi diákok voltak (Jakov Ignjatović, Jovan Sterija Popović, Jovan Jovanović Zmaj, akit „kisjánosnak” becéztek). A központi jelentőségű szerb kulturális intézmény, a Matica Srpska Budapesten alakult meg. A szerb polgárok elsajátították a közép-európai kulturális modellt, az integralizmus eszméje fölfokozta a tehetségüket. A Milošević alatt tetőzött partikularizáció, a nyelv felaprózása, a kulturális bezárkózás megállította ezt a folyamatot, amely a titoizmus idején is tartott még. Ha nem sikerül meghaladni a regionális bezárkózást, nem sok esélyünk van arra, hogy belépjünk Európába.

Közép-Európa fogalmát mára relativizálták, a pán-európai elvek is felülírják, én azonban nem mondanék le róla sem irodalmi, sem bármely más tekintetben. Mi mindannyian osztozunk a kis népek sorsában. Az egész Szerbia befér Párizsba... Értelmetlenek az „ez az enyém, az a tiéd” dallamára zajló, banálisan rosszindulatú, helyi érdekű veszekedések, a nemzeti kulturális autizmus pedig egyenesen beteges jelenség.

Milošević alatt sokkal perverzebb volt az irodalom és a politika viszonya, mint a szocializmusban. A mai, rendszerváltó Szerbiában az irodalom eljelentéktelenedett; többé nem úgy tekintenek rá, mint a világ lehetséges igazságainak mérvadó, művészi közvetítésére. Tönkrement a középosztály, nemigen vannak olvasók – fejezi be a beszélgetést Mihajlo Pantić, aki mindazonáltal úgy él Belgrádban, mint hal a vízben. „Írni úgy, ahogy lélegzünk, összerakni a magunk puzzle-ját. És nem kérdezősködni folyton, hogy minek, hiszen a hiteles írás úgyis mindig ugyanazt jelenti: szembenállást a világ rossz körülményeivel.”

Belgrád fölött, a Száva és a Duna torkolatánál – ha esik, ha fúj – változatlanul tágas és boltozatos az ég, ezt Milan Djordjević, a nagy sétáló, és Mihajlo Pantić, a nagy horgász (remek horgásznovellák szerzője) egyaránt vallja, Andrić után, szabadon. ■